

Nézetek a büntetőjogi gondatlanságról II.

Irtó: Dr. Irk Ferenc

Az intézetben a gondatlan bűnözéssel kapcsolatos több szakaszos kutatómunka részeként az előző tanulmánykötetben részletesen ismertetésre került az ókori, a középkori, valamint az újkori jogfejlődés tükrében a gondatlanság szerepe. Az ismertetés során kimunkálásra kerültek azok az ismérvek, amelyek a különböző korok jogaiban összekötő láncszemeket jelentették csakúgy, mint az egyes korszakok egymástól alapvetően eltérő felfogásrendszerei.

A jelen tanulmány lényegében ugyanebből a megközelítésből kíván áttekintést nyújtani, de ezúttal a hazai jogfejlődést a középpontba helyezve.

1. Az államalapítástól az első Btk tervezetéig

A már részletesen ismertetett korabeli nyugat-európai jogalkotáshoz hasonlóan a magyar jogban is a gondatlanság változó és másodrendű szerepet játszott. Tekintettel arra, hogy a magyar büntetőjog egységes szöveggként való írásba foglalása — még ha csak tervezet formájában is — csaknem 800 évet váratott magára, a korabeli jog felfogására, a büntethető cselekmények körére vonatkozóan sokszor csak következtethetünk. A teljesség igényére törekedni már csak azért is kockázatos dolog volna, mivel a büntetőjogi rendelkezések részint egyéb jellegű jogszabályokba belevegyítve, sokszor igen töredékesen maradtak az utókorra; részint pedig a különböző város- és egyéb jogokban találhatjuk meg őket.

Úgy vélem azonban, hogy a kriminológus feladatát egyébként is meghaladná a kifejezetten jogtörténeti jellegű búvárkodás. Céлом nem lehet egyéb, mint a jogtörténészek által már felderített tényanyag témakör szerinti rendszerbe foglalása.

I. István törvényei már különbséget tesznek a szándékos és nem szándékos bűncselekmények között. A szándéknak a hiánya a casus, azaz a véletlenség, melybe a gondatlanságot is belefoglalták.¹ A nem szándékos károkozás általában nem volt büntethető. Timon Ákos hívja fel a figyelmet arra, hogy míg egyrésről az uralkodó kompozicionális rendszer következtében a büntetések kiszabásánál az alanyi bűnösség fokát egyáltalán nem vették figyelembe, addig másrésről egyes büntetteknl azok fogalmi alkatrészcévé, tényálladáki elemévé tették olyképpen, hogy ha a káros eredmény „gonosz szándék nélkül” jött létre, semmi büntetést nem vont maga után. Legérdekesebb példája ennek a gyűjtogatás, mely csak akkor büntethető, ha ellenséges indulattal történt.² Ugyanez az elv az uralkodó a hamis eskünél, a hitvesgyilkosságnál és a személyes szabadság megsértésénél.³ István király rendelkezése szerint csak a szándékos emberölés tekinthető tulajdonképpen emberölésnek, amelynek alapján vérdíj követelhető. Ezzel szemben a véletlenségből (casus) előidézett halál esetén 10—12 pénz kiengesztelési díj fizetendő.⁴

Timon téved, amikor azt állítja, hogy a szándékos és a véletlen emberölés megkülönböztetését a magyar jogfejlődés többé nem is említi, és sem az országos, sem a városi jog nem szól a későbbiekben erről.⁵ Ennek másutt ő maga is ellentmond, amikor azt állítja, hogy míg a városi jogok szándékos emberölésre általában halálbüntetést szabnak, mégpedig többnyire a talio elve alapján, addig a véletlenül elkövetett emberölésért az egykori

1 Szent István király dekrétomainak második könyve, 13. fejezet. In: Magyar Törvénytar, 1000—1526. évi törvényczikkek. Franklin, Budapest, 1899. 27. old.

2 I. m. 30. fejezet; 35. old.

3 I. m. 15., 14. és 20. fejezet; 29. és 27. old.

4 I. m. 13. és 16. fejezet; 29. old. Lásd még: Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala. Budapest, 1908. 397. old. Ugyanígy foglal állást a jogtörténeti tankönyv is. Vö.: Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 300. old.

5 Timon: i. m. 419. old.

vérdíj, a compositio homicidii járt 100—120 pénznyi összegben, amelynek egyik (kisebbik) része a várost, a másik a megölt rokonait illette.⁶

Bónis György az újabb kutatások fényénél azonban felhívja a figyelmet arra, hogy noha a római jog nagy tekintélyt élvezett nálunk, hatályos rendszernek nem tekinthető.⁷ Rámutat arra is, hogy a XIII. század végétől fogva a magyar joggyakorlat rendszeresen említette — főként emberölésnél — a preconcepta malitia-t. Ennek ellentétét casusnak hívták, ez azonban a gondatlanságot és a véletlen elkövetést egyaránt átfogta.

Finkey Ferenc utal arra,⁸ hogy a Mátyás király uralkodása alatt hozott 1486:V. tc. a szándékos gyilkosságot feltétlen halállal rendelte büntetni, ugyanakkor ha „az emberölés nem előre feltett gonoszszágból, sem elhatározott szándékkal, hanem esetlegesen vagy másként véletlenül történt, az emberölő a megölt atyafiaival szabadon egyezkedhetik”.

Timon állítását a későbbi jelentősebb jogalkotások megerősítik. Így Werbőczy Hármaskönyvében már valóban nyoma sincs a gondatlanságnak. Ennek egyik oka az a törvényszerűség lehet, hogy a primitíven fejlett büntetőjogban — így pl. az erdélyiben is — a személy védelme elenyészően gyenge a vagyon védelmével szemben.⁹ A vagyon gondatlan megsértése pedig ezen időszak bel- és külföldi büntetőjogában egyaránt ismeretlen volt. A másik kézzelfogható indok Finkeyé, aki szerint a Hármaskönyv eleve csak a súlyos bűncselekményekkel foglalkozott.

A középkornak a gondatlansággal kapcsolatos teljes jogbizonytalanságára ékes példa a különböző más városi jogkönyvekre is nagy hatást gyakorló Buda város jogkönyve. Eszerint az ölés vagy a gyilkosság három esete különböztethető meg: vagy akarat és szándék nélkül, vagy tetteleg akarattal, vagy akarattal és szándék nélkül viszi végbe az ölést. (Jól látható a hasonlóság az

⁶ Timon: i. m. 420. old.

⁷ Bónis György: Középkorú jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 65. old.

⁸ Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. 3. átdolg. kiadás. Grill, Budapest, 1910. 44. old.

⁹ Irk Albert: Adalékok Erdély régi büntetőjogához. Különlenyomat a „Büntetőjogi dolgozatok” c. műből. Wessely és Horváth Könyvnyomdája. Pécs. 1914. 24. old.

egykori és a mai — negligencia, szándékosság, luxuria — felosztás között.)¹⁰

A középkori jog kegyetlenségét fejezi ki az, hogy ekkor már gyilkosnak tekintették azt is, aki mint ács vagy kőműves, avagy cserepes valahol magasan dolgozott, s leeső baltája valakit agyonütött. Különbséget tettek azonban aszerint, hogy az illető nyílvános út mellett dolgozott, vagy olyan út mentén, amelyen szűkségből járni szoktak, illetve félreeső út mellett. Kimondták, hogy a balesetek elkerülése céljából a munkát végző köteles volt az arra haladókat kiáltással figyelmeztetni vagy az utat eltorlaszolni. Ha ezt nem tette meg, a balesetért minden felelősség őt terhelte.

A későbbiek során figyelmet érdemel a Hármaskönyvnél kevésbé ismert Négyeskönyv. Ez a XVI. század közepén keletkezett. A szerkesztő bizottságot az 1548:XXI. tc. küldte ki, amely a munkával 1553-ra készült el.¹¹ A Négyeskönyv jellegzetessége erősen nemzeti volta. A hozzá hasonló időben keletkező nagy jogalkotással, a CCC-vel semmiféle kapcsolata nincs. Az elemzések azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy a rendeletek jelentős része a régi német jogkönyvekből, a Sachsenpiegelből stb. származik. Viszont nem a kritikátlan utánzás vezette a szerkesztőket, hiszen olykor azokkal teljesen ellentétes eredményekhez is jutottak. A Négyeskönyv újdonsága, hogy figyelembe veszi a szándékot (II. 14. 96.), s különbséget tesz a szándékos és a véletlen bűncselekmények között (IV. 31. 34.).

Eckhardt Ferenc felhívja a figyelmet arra, hogy a XVI.—XVII. század büntetőjogi gyakorlata háromféle emberölést vagy gyilkosságot ismer:¹² A szándékosan (animo deliberato, ex praeconcepta malitia), az önvédelemből (in defenza) és a véletlenül (causaliter) elkövetett emberölést. Figyelmet érdemel az is, hogy noha a nem szándékos emberölés nem járt halálbüntetéssel, a megölt jobbágy özvegye kártérítést, vérdíjat követelhetett. A bizonyítási terhet a gyanúsított viselte, mivel a szándékosságot

10 *Davori Relkovic Nêda*: Buda város jogkönyve. (Ofner Stadtrecht) Stephaneum Nyomda Rt., Budapest, 1905. 216—217. old.

11 *Degré Alajos*: A Négyeskönyv büntetőjogi elvei. Attila Nyomda, Budapest, 1938. 8. old.

12 *Eckhardt Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI.—XVII. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. 107. old.

vélelmezték. Annak kellett tehát — éppúgy, mint a felperesnek az ellenkező oldalról — tanúkkal és esküvel bizonyítania, hogy nem szándékos emberölésről van szó, aki erre hivatkozott. A vérdíj fizetése elmaradt, ha a család egyik tagja volt a nem szándékos emberölés elkövetője.

A gondatlanságból elkövetett emberölés sem maradt azonban megtorlatlanul. Így pl. 1765-ben a szokásos büntetés 30 botütés volt. Ha azonban a véletlenségre hivatkozással szemben tanúk bizonyították a szándékosságot, a halálos ítélet volt az egyetlen lehetséges változat.¹³

Az önálló Erdély XVI—XVII. századi büntetőjoga témánk szempontjából is bizonyos önállóságot mutat az ország egyéb területeihez képest.

A jogforrások tanulmányozása során megállapították,¹⁴ hogy csak a szándékos emberölést büntették halállal. Olykor azonban a latrok oltalmazóit is. De csak abban az esetben, ha tudva fogadták be a latrokat.

Az előző szakirodalomban tett megállapítással ellentétesnek látszik Angyal Pál és Degré Alajos azon megjegyzése, miszerint Magyarországon ebben az időben még előfordult, hogy a gondatlanságból elkövetett emberölést is halállal büntették, legfeljebb külön kegyelemmel enyhítették a büntetést.

Az emberölésen kívül más gondatlanság is (mint pl. fogolyeleresztés, ingó rongálása, szökött katona rejtegetése, hamis pénz elfogadása) hasonló megítélés alá esett Erdélyben. A gondatlanság — helyesebben: a szándékosság — alapos vizsgálatát bizonyítja az is, hogy a hűtlenségbe esett személy felesége csak akkor vesztette el jószágait, ha ura bűncselekményéről tudott. Ilyenkor viszont quasi tettestártnak tekintették. A ténybeli tévedés viszont általában kizárta a bűnösséget.

Vannak statútumok, amelyek kifejezetten elrendelik, hogy a bírók vizsgálják meg: „szándékosból, játékból vagy történetből” keletkezett-e a bűncselekmény, s a nem szándékosan elkövetett bűncselekményeket ne büntessék olyan szigorúan, mint a szándékos emberölést elkövetetteket.

A gondatlanságot akkor büntették, ha abból kár származott.

¹³ Eckhardt: i. m. 113—114. old.

¹⁴ Angyal Pál—Degré Alajos: A XVI—XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata. Attila Nyomda, Budapest, 1943. 80—82. old.

Ilyen alapon büntették meg azt a katonai parancsnokot, aki nem ügyelt katonáira, s így azoknak módjuk volt lopni; a bírót, akinek gondatlansága következtében a rab megszökött; a borbélyt, aki a belső betegségekhez nem értett, mégis vállalkozott ilyenek gyógyítására, s ennek következtében a beteg meghalt. Ezek büntetése azonban a szándékosoknál sokkal enyhébb volt.

A gondatlanságból elkövetett testi sértésért büntetés nem, csak kártérítés járt. A vádlotton teljesen kívülálló okból bekövetkezett jogsértés egyáltalán nem esett büntetés alá.

A XVII. század végéről a gondatlansággal kapcsolatos adalék Győr városának történetéből maradt hátra.¹⁵ 1698. szeptember 17-én a városi magisztrátus 11 pontban szabályozta a tűzvédelmet. Ezek között szerepel a szankciórendszer is. Így kimondták, hogy ha „a gondviselés hiánya miatt” a jövőben valamely háznál a konyhában, istállóban a szolga miatt tűz támad, „a ház gazdája és asszonya megfogatik és erősen bűnhődik”. Akinek jószága nem lenne elegendő a büntetésre, annak házát is elvehették. Különös kegyetlenségről, s a rendi társadalomban jól ismeretlen eltérő elbírálásmódról hagy hátra a rendelkezés maradandó bizonyítékot, amikor kimondja, hogy „ha pedig a szolga hanyagsága miatt istállóban, udvaron, kamrában vagy padláson gertyával tűz támad, az olyan szolgának vagy szolgálonak nemcsak minden szolgálatja elvész, hanem mások példájára feje vétetődik”. (Ez az adalék viszont alátámasztani látszik — Eckhardttal szemben — Angyal Pál és Degré Alajos megállapítását.)

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a német jogterületen ebben az időben már régen más szelek fújtak, s ilyen szigor aligha lett volna elképzelhető. A büntetésben jól tükröződik vissza a magyar valóság: az uralkodó és az elnyomott osztályok, rétegek egymáshoz való viszonya.

A következőkben tekintsük át, hogyan tükröződik vissza a korabeli gondatlanságról vallott felfogás a magyar büntető törvénykönyv első, 1712-es javaslatában.¹⁶ Ebben a gondatlanság általában (emberölésnél, gyújtogatásnál) enyhébb megítélésre kerül a szándékosságnál. Ez az első eset, amikor a gondatlanságot nyilvánvalóan elhatárolták a véletlenségtől, vagy egyáltalában

15 Csizmadia Andor: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 79—80. old.

16 Bónis György: A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben. Sárkány Nyomda Rt., Budapest, 1934. 29—31. old.

nem volt büntethető. A gondatlanságból elkövetett emberölés (inopinatum, seu causale, culposumque homicidium) lényege valamilyen tilos dolog megengedése vagy más vigyázatlanság, amelynél ugyanakkor hiányzik az animus. Ez a büntetés a szabadságvesztés. Bónis György felhívja a figyelmet arra, hogy „a gondatlanságból elkövetett emberölés külön szabályozása az 1486.51. tc.-ben megjelenő homicidium causale-t választja ketté említésre méltó finomsággal. Ugyanez a tervezet a vétkes gondatlanságból (incuria culposa) történt tűzokozás büntetését az arbitraria poena-ban jelöli meg, amelyen felül a tettes kártérítésre is tartozik, ha meg tudja fizetni.¹⁷

2. A Btk első (1795-ös) tervezetétől a Csemegi-kódexig

Hajdú Lajos szerint¹⁸ a mai értelemben vett első Btk-tervezetnek az 1795-ösét (korábbi szerzők szerint e tervezet 1792-ben készült el) kell tekintenünk. Ugyanő mutat rá arra is, hogy az 1795-ös magyar büntetőkódex-javaslatban erőteljesen visszatükröződnek azok a felvilágosodás eredményeit összegező törvényhozási és büntetőjogi premisszák, amelyekre Filangieri nagy művét; a „Törvényhozás tudományát”¹⁹ felépítette. Filangieri szerint a cselekvés tudatos vagy szándékos, amelyet megelőzött az elkövetésre irányuló vágy, a következménynek mint végcélnak felismerése, továbbá a végcél elérésére szükséges következmények átlátása. Ugyanő mutat rá arra is, hogy a szándékostól meg kell különböztetni a véletlenül bekövetkezett, valamint a gondatlanságból elkövetett cselekményeket. A vétkesen gondatlan alakzatnak három formáját határozza meg: a nagy, a közepes és a csekély súlyú gondatlanságot (culpa lata, levis, levissima). A szándékosságnak az előzőhöz hasonlóan ugyancsak három fajtáját különbözteti meg.²⁰

A kódextervezet ezt a hármas tagozódást teljes egészében átveszi. Gondatlan magatartásnak azt tekinti, ha az elkövető fel-

17 Bónis: i. m. 39. old.

18 Hajdú Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 22. old.

19 Filangieri, G.: La scienza della legislazione I. III–IV., Venezia, 1813.

20 Hajdú: i. m. 165–166. old.

tett szándékán kívül következik be cselekményének eredménye. Ennek első fokozata: ha a cselekménynek nagyon távoli a kapcsolata az eredménnyel. A második: az előbb végrehajtott cselekvésből könnyen bekövetkezhet az eredmény. A harmadik lehetőség, ha az előállt eredmény könnyebben bekövetkeztethető a cselekményből, mint az, amire a feltett szándék irányult.²¹ A tervezet kimondja azt is, hogy azoknál a büntetteknel, amelyekel természetüknél fogva nem lehet gondatlan magatartással elkövetni, a gondatlansági fokozatokra előírtakat csakis a bűntársakra lehet vonatkoztatni.²²

A tervezet számos, mai értelemben is korszerű eszmét tartalmaz, amelyek ha törvényerőre emelkedhetek volna, Európa más jogát messze meghaladhatták volna. Témánk szempontjából különösen figyelmet érdemel az, amit a bíró tevékenységével összefüggésben ír elő. Működésben megállapítja, hogy a bíró a törvénytől nem lehet sem enyhébb, sem szigorúbb, felhívja a figyelmét arra is, hogy azokban az esetekben viszont, amelyben a törvény a döntés jogát rábízza, emlékeztetésben kell tartania, hogy abszolút tökéletességet nem kívánhat meg az emberektől.

A kódextervezet alapvetően minden bűncselekmény gondatlan alakzatát (ha ilyen egyáltalán elképzelhető) a már említett hármass felosztás szerint rendeli büntetni. A gondatlan alakzatok büntetése mai mércével mérve is kifejezetten enyhe. Így pl. az emberölésről rendelkező XIX. szakasz 4. §-a értelmében a büntetés a gondatlanság első fokán 1 naptól 3 hónapig, második fokán 3 hónaptól 6 hónapig, a harmadik fokán 6 hónaptól 1 évig terjedő börtön.

Az 1795-ös büntetőkódex-tervezet haladó eszméi a történelemben bekövetkező konzervatív irány eluralkodásával hamar a fedlés homályába merültek. Noha az 1825—27-es országgyűlésen is napirendre került egy Btk-tervezet, azonban ezt a jogtörténészek egyetértőleg mint igen gyengét értékelik.²³

Mivel a kodifikáció késik, de a társadalom fejlődése egyre sürgetőbben követeli a jogelvek egységbe foglalását, a különböző elméleti és gyakorlati jogászok tesznek erre meglehetősen vérszegény kísérleteket. Ilyenként értékelhető a már magyar nyelven

21 *Hajdu*: i. m. 392. old.

22 *Hajdu*: i. m. 394. old.

23 *Hajdu*: i. m. 397. old.

megjelent (s ezért önmagában haladónak ítélandó) munka, Szlemenics Pál alkotása.²⁴ Immár ismét csak kétfajta „gonosztett”-et különböztet meg. Az elkülönítés alapja „az ész-használat különböző lépcsője”. Eszerint vagy álnok (dolosum), vagy vétkes (culposum) gonosztettől beszélhetünk. A vétkesség — felfogása szerint — nem más, mint „értelmünk munkásságának hiánya”.

A fenyítő törvények írói a vétkességnek két nemét különböztették meg: a pusztá vétkességet (culpa simplex) és az álnoksághatározta vétkességet (culpa dolo determinata). Gondatlan alakzatai a következő büntetteknek lehetnek: méregkeverés, magzat-elűzés és gyújtogatás.

Időben a következő forrás, amely a gondatlanság korabeli felfogásáról tájékoztat, az 1843-ban keletkezett új Törvénytudományi Műszótár. E szerint (102. old.) a culpa szó értelme hiba, gondatlanság, vétek, bűn, vigyázatlanság, vétkesség. A szótár ennek három fokozatát különbözteti meg, éspedig:

— culpa lata = tetemes hiba, széles hiba, tetemes vagy feletébb való gondatlanság és vétkesség;

— culpa levis = csekély hiba, szembetűnő vétek, könnyű hiba, egyszerű vagy csekély gondatlanság és vétkesség;

— culpa levissima = igen csekély hiba, legenyhébb hiba, csekély vétek, csekély gondatlanság, legkönnyebb hiba, rendkívüli szorgalom elmulasztása, igen csekély s vétkül nem tulajdonítható gondatlanság.

Ebben az időben a negligentia kifejezés a jogi szaknyelvben még nem jelentett mást, mint késedelmet vagy tunyaságot. A luxuria kifejezés pedig teljesen ismeretlen volt.

A culpa értelme jobban körülhatárolható, ha egybevetjük a dolussal. Ez utóbbi csalfaságot, álnokságot, csalárdságot, ravaszságot, gonosztágot jelentett. Ennek ismeretes volt a directus válfaja, amely egyenes vagy tettét célul vevő álnokságot jelentett.

Jól látható, hogy a „vétkesség” kifejezés az enyhe hibát, míg a „gonoszság” kifejezés a súlyos vétkességet foglalta magában. (Egyébként a dolus és a culpa kategorizálásakor helytelen volna figyelmen kívül hagyni az előző tanulmánykötetben a külföldi jog ismertetésekor mondottakat.)

²⁴ Szlemenics Pál: Fenyítő törvényszéki magyar törvény. Eredeti deák munkája után, magyarul fejtegetés Szlemenics Pál. Magyar Királyi Egyetem Könyvnyomtató Intézete, Buda, 1836. 53—54. old.

A Törvénytudományi Múszótárral egyidejűleg készült el sorrendben a harmadik, 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat.²⁵ A magyar büntetőjog történetével foglalkozók egységes megítélése szerint a leghaladóbb — a kor történelmi körülményeit hűen tükröző — javaslat a 41. §-ban határozza meg a gondatlanságot a következők szerint: „Ha valamely cselekményből vagy valamely kötelesség elmulasztásából jogsértés származik, melyet a cselekvő vagy elmulasztó éppen nem szándéklott, de köztapasztalásnál vagy különös tárgy ismereténél fogva előre láthatott s kikerülhetett volna, emiatt a törvény szabta esetekben vétkes vigyázatlanság tekintetéből fog büntettetni.”

A szövegezésből egyértelműen kitűnik, hogy a javaslat készítői a gondatlanságot negligencia szintjén tekintik — akár tevőleges, akár mulasztásos formában — alapesetnek.

A 42. § szerint „Súlyosan vétkessé teszi a vigyázatlanságot

1. Midőn a sértést okozó cselekedetének vagy mulasztásának lehető veszélyességét belátta ugyan, de ezt könnyelműen vagy következményeivel nem törődve mégis elkövette.

2. Midőn cselekvése vagy mulasztása annyira veszélyes volt, hogy az abból könnyen származható törvénytelen eredményt némi figyelem mellett beláthatta volna.

3. Midőn azon cselekvés vagy mulasztás, melyből a jogsértő eredmény következett, már magában törvénytelen volt.

4. Midőn a sértést okozó tárgy ismereténél vagy viszonyainál fogva, cselekvésének vagy mulasztásának veszélyességét különösen beláthatta, vagy annak káros következéseit elháríthatta volna.

5. Midőn állapotjánál, hivatásánál vagy egyéb viszonyainál fogva különös gondosságra és megfontolásra lett volna köteles.

6. Midőn cselekvésében valaki által tettének következéseire figyelmeztetve volt.

7. Midőn a sértést okozó oly körülmények között, melyek figyelmét különösen megkívánták, megrészegedett.”

A 43. § a vétkesség enyhébb eseteiről szól a következőképpen: „Kevésbé vétkes a vigyázatlanság, midőn a cselekvéssel vagy mu-

²⁵ Az 1843-as országgyűlés 19. sz. jelentése (törvényjavaslata); A bűntettekről és büntetésekről. 1843–44. évi országgyűlési irományok. I. kötet, 31–81. old., illetve Fayer László: Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyagyűjteménye. Budapest, 1896.

lasztással, annak törvénytelen eredményei csak távolabbi kapcsolatban állottak, s azoknak bekövetkezését a sértést okozó valószínűnek nem tarthatta."

A törvénytervezet imént szó szerint idézett szövege több, figyelmet érdemlő újszerűséggel szolgál. Ezek között első helyre feltétlenül a fogalom definíciójának ténye kívánczik. Mint láttuk, számos külföldi jogforrás mind a mai napig adós ezzel. Ezen túlmenően — noha látszólag átveszi az 1795-ös tervezet hármas felosztását —, még több lényeges újdonsággal rendelkezik:

— Igyekszik a joggyakorlóit önkényt a lehető legszűkebb keretek közé szorítani. Ezt szolgálja nyilvánvalóan a nagyon aprólékosan meghatározott fogalom, de a mérlegelés szűk korlátok közé szorítását szándékolja — legalábbis részben — feltehetően szolgálni a súlyosító és enyhítő körülmények taxatív felsorolása.

— Különösen ami a súlyosbító körülményeket illeti, azok messzemenően igazodnak az élethez és a köznapi felfogáshoz.

— A tervezetben nemcsak a luxuria és negligentia fedezhető fel egyértelműen, de olyan, máig is a gondatlanság „finomságai" közé tartozó speciális szempontok, mint a természeti folyamatok átlagember általi felismerésének tekintetbevétele, a különleges szakértelem, a büntetőjogtól különálló jogszabályok megsértése és a büntetőjogi szabálysértés kapcsolata, a környezetnek az egyénre gyakorolt befolyása, az ittas állapot tekintetbevétele, s ezen kívül a cselekmény súlyosbító megítélése.

Túlzás nélkül mondhatjuk csaknem 140 év távlatából, hogy a gondatlanság alapkérdései — részben mindmáig egyértelmű megoldásuk nélkül — napjainkban is ugyanazok. A szempontok együvé hozása a jogalkotók alapos társadalomismeretét és -elemzését bizonyítja.

Az 1795-ös tervezettel ellentétben az 1843-as tervezet csak néhány bűncselekmény gondatlan alakzatának pönalizálását tervezte. Ilyenek az emberölés, amelynek súlyos fokán a büntetés 3 évi rabság, kevésbé vétkes változata esetén 3 havi fogság. (Ilyen ítéletek a korabeli külföldi joghoz viszonyítva szintén igen enyhéknek lettek volna mondhatók.) Ezen túlmenően büntették a foglalkozási szabályok megszegőit (!), a súlyos testi sértést okozókat, a gyújtogatásban bűnösöket, a ragályos nyavalyák terjesztését.

Nem lehet elmenni szóltalanul amellett sem, hogy a tervezet elsősorban nem a cselekmény kimeneteléhez, hanem az elkövető társadalomra veszélyességéhez, valamint a széles körben súlyos következmények lehetőségét magában rejtő veszélyekhez igazodik. Ma már nehéz volna kideríteni, hogy vajon a véletlen szerepét akarták-e tudatosan így kizárni, illetve szűk korlátok közé szorítani; avagy egyszerűen „csak” az élet követelményeihez igazodtak-e?

Az ismert történelmi okok miatt azonban ebből a javaslatból sem lett törvény. Ezért továbbra is fontos szerephez jutottak az egyes jogtudósok értelmezéssel egybekötött szokásjoggyűjteményei. A későbbi szerzők nézeteire feltehetően a két (de főként az utóbbi) törvényjavaslat ténye és szelleme is hatással voltak.

A szabadságharc évében látott napvilágot Szokolay István műve.²⁶ A könyv alkotója nagy súlyt fektetett a tudományosan megalapozott ítélkezési gyakorlatra. Így ír: „a büntető törvénykönyvnek nem szabad más forrásból erednie, mint egyedül a tudomány fejtegetéseiből; és ha vagy a törvényhozás vagy a bírák elhanyagolnák a tudomány által felállított elveket és igazságokat, oly hibákat és helytelen szabályokat létesítenének, melyek az igazságszolgáltatást temérdek tévedésre vezetnék, számtalan megtámadásnak tennék ki és a nép jogérzelmeiben a szilárd bizalomtól 's tisztelettől megfosztanák”.

Szokolay a „bűntényeket” szándékosakra és hibásakra, azaz vigyázatlanságból eredőkre osztja. Ez utóbbiakat vétségeknek nevezi. A szándékos bűncselekmény lényegét a következőképp foglalja egybe: „Ha tudom, hogy azon tett, melyre elhatározom magamat, a jogokkal és törvényekkel ellenkezik, — ha tudom azon rosszat, mely tettemből eredni fog és mégis végrehajtom: rossz szándékkal cselekedtem — s így rossz akaratú, szándékos — dolosum — bűnt követtem el.” A gondatlanságot pedig így írja körül: „Ha ellenben nem fogtam fel tettem hatását — ha nem tudtam, mi fog belőle eredni — de kellett és lehetett volna előre látnom: akkor tettem csak hibás büntetett leendő. Ezen hibás tettek

²⁶ Szokolay István: Büntető jogtan a codificatio és a tudomány legújabb elvei szerint különösen bírálunk 's ügyvédek számára. Heckenast Gusztáv, Pest, 1848.

ismét több fokozatúak lehetnek, amint a hibásság nagyobb vagy kisebb.²⁷

Úgy látszik, hogy a Beschütz által is igen részletesen tárgyalt római jogi felfogás a gondatlanságról már e korban is vitatéma volt. Legalábbis erre látszik következtetni a mű egészéhez képest igen terjedelmes fejtegetés arról, hogy „némely jogtudósok ezen hibás szándékú büntetteket »quasi delictumoc-nak« nevezik, utánozva a rómaiakat, kiknek szinte voltak »quasi delicta« című büntetteik. Ezen jogtudósok azt gondolták, hogy a rómaiak csak oly vétségeket vettek bünténynek, mely rossz szándékból eredt és mindazt, mi hibából származott, mintegy fél büntettnek tekintették legyen. De ez nem így van.

A rómaiak nem a culposus eseteket nevezték általában quasi-büntettnek, hanem kizárólag bizonyos eseteket, melyek a törvény által kijelöltettek. A római quasi delictumok alapja tehát nem az volt, hogy culpából eredtek: hanem mert bizonyos törvények által azoknak kijelöltettek.”

A magyar irodalomban először tűnnek fel a gondatlanság (vétkes vigyázatlanság) okai:²⁸ „Némelyek vigyázatlanságból vétkeznek; ... mások hanyagok, csekély szorgalommal végzik kötelességeiket, azon hiszemben, hogy azzal is eleget tettek hivatásoknak; ... megtörténik, hogy tudatlanságból is ered a törvénytelen cselekedet, midőn szabadnak vél a tettes valamely tettet, melynek tilosságáról könnyen szerezhetett volna magának tudomást.” Itt tűnik fel először az egyes emberi értékekhez, normákhoz való beállítódás, mint bűnelkövetés hátterében meghúzódó meghatározó ismérv. Az utolsó fordulat elvárásainál újból felfedezhetjük az átlagember-teóriát.

A vétkes vigyázatlanságnak Szokolay rendszerében is több fokozata ismert. Alapul a tett és a szándék közti kapcsolat szorosságát választja. Úgy véli, „hogy néha igen nagy, sokszor pedig felette csekély gondatlanság kívántatik arra, hogy cselekedetei eredményét be ne lássuk”. A már említett átlagember-szemszögből ítéli meg a cselekedet és az eredmény közötti oksági összefüggés előreláthatóságát.

Felhívja a figyelmet arra, hogy a tett és az eredmény közti

²⁷ Szokolay: i. m. 57—58. old.

²⁸ Szokolay: i. m. 82. old.

kapcsolat akkor állapítható meg, mint büntethetőségi alap, ha ezt az összefüggést „a legegyszerűbben, a legműveletlenebb ember is átláthatná”. Aki ezt a nyilvánvaló összefüggést nem látja át, súlyosan hibázik. Kevésbé szigorú a megítélés, „midőn a tett bekövetkezése nem volt ugyan bizonyos, hanem valószínű volt, úgy hogy csak közönséges megfontolás és ítélőtehetség kívántatott a tett és az eredmény közti kapocs belátására”.

Harmadik fokozat akkor állapítható meg, „midőn a büntett bekövetkezése nem volt valószínű, midőn oly távolság volt közte és az eredmény között, miképp a közönséges vigyázat és rendes gondosság mellett előre nem volt látható”.

Szokolay — és nyilván nemcsak ő — rájött arra, hogy mivel az egyén akaratával stb. a gondatlanságban nincs mit kezdeni, célszerűbb a ma modellgondolkodás kifejezéssel illetett, bizonyos, az emberek többségének tulajdonságaival felruházott emberhez, mint viszonyítási alaphoz hasonlítani az egyes ember viselkedését. Mint láthatjuk, ebben a korban a mérce mindenkor kívülről irányított. A jogászok nem akarják mindenáron kitalálni, mit gondolt, észlelt az egyén adott körülmények között.

A könyv írója említést tesz arról, hogy szokásos még különbséget tenni aszerint is, hogy a vétkes vigyázatlanág közvetlen-e vagy közvetett? „Így némely vigyázatlanág közvetlen, midőn tettükből egyenesen következik valamely törvénytelenység; ha pedig nem egyenesen teszek valamit, hanem oly állapotba helyezem magamat, melyben megszűnik akaratom képessége vagy gondolkodásom, ítélőképességem ereje; vagy nem használja a cselekvő a létező eszközöket arra, hogy a tette és eredményei között létező kapcsolatokat beláthatná és hogy elkerülhetné, miképp hibából a tiltott tényt szabadnak nézze. Az ily állapotban elkövetett cselekedetem közvetett vétkességet foglal magában, mert egyenesen csak öntudat nélküli vagy tudatlanságban levő állapotom előidézése származott akaratomból, a büntett pedig csak még ezen állapotban, tehát közvetve jött létre.”

Harmadik eset az ún. „szándékosan létesített gonoszszággal határos vigyázatlanág”. „Ennek akkor van helye ... midőn valamely határozott, már magában is törvénytelen cselekedetre határozzuk magunkat, de abból egészen más törvényellenes következmény származik, melyet lehetett volna előre is látni. Ezt a bűnösséget sokan közvetett szándékosságnak nevezik.”

A gondatlanság lényegét összefoglalóan megindokolásra kerül, miért büntett a „vétkes vigyázatlanság”. Ezek a következők:

- mert az okozott eredmény majdnem olyan jogsérelmet foglalt magában, mintha szándékosságból eredt volna;
- mert az állam méltán követelheti meg polgáraitól, hogy tettük során vigyázzanak annyira, hogy a „közbátorság” veszélyeztetése elkerülhető legyen;
- mert az elkövető tettének sérelmes eredményeit beláthatta volna.

Eszerint ismert a culpa lata, levis, levissima. „Ha pedig oly nehéz volt belátni az eredményt, miképp csak mély megfontolás után lehetett volna azt megszerezni, akkor beszámításnak nincs helye.”

Időben a következő forrás, amely a múlt század közepének joggyakorlatáról képet ad Kassay Adolf műve.²⁹ A munka jellegét az előszó így foglalja össze: „e mű az 1848-i törvények elveit követő ideiglenes törvénykezési szabályok módosításokkal visszaállított büntető törvényeket és bűnvádi eljárásokat adja elő”.

A szerző a büntettnak négy fajtáját ismeri: a cselekvéssel, a mulasztással, az „álnok” vagy rossz akaratból elkövetettet, valamint a hibát, „midőn a sérelem eltávolítása eszközöltethetett volna, de annak tévése elmulasztatott”.

A szándékos vagy álnok bűncselekményekkel áll részint szemben a hibás vagy gondatlan bűncselekmény, „midőn az értelem munkásságának hiánya miatt történt, onnan a hiba vagy nem tettleges, midőn a bűntény más általi elkövetése, habár lehetséges volt, nem akadályoztatott vagy rossz lelkű hibáság (culpa dolo determinata), midőn a bűnös céljául kitűzött tények végrehajtásából származó eredményeket által láthatta, de a bünt mégis elkövetni el nem mulasztotta”.

Jól látható, hogy ez utóbbi meghatározás magában foglalja a negligentia és a luxuria minden lényeges ismervét, csak ezeket az elkövetési kategóriákat ekkor másként nevezték.

A különös rész csak elvétve tesz említést a bűncselekmények

²⁹ Kassay Adolf: Magyar büntető törvények és bűnvádi eljárás. Sieber Henrik Könyvnyomda, Pozsony, 1862.

gondatlan alakzatáról. Így emlékezik meg a gyilkosságnál lényegesen enyhébben megítélendő ún. „sebesítésről”, amikor orvosi műhiba, saját gondatlanság vagy „más” véletlen idézte elő a súlyos eredményt. Érdekes módon — s ez visszalépést jelent — a testi sértés, gyújtogatás gondatlan alakzatáról nem esik szó.

Pauler Tivadar szintén foglalkozott a szándékosság és a gondatlanság elválasztásával. Ő is úgy fogalmaz, hogy ha az egyén akarata „olyan teltre irányul, melyből a tettes akarata nélkül jogellenes eredmény következett, melynek bekövetkezését a fennforgó körülményeknél fogva belátta vagy beláthatta, vét-kességnek (vétkes vigyázatlanságnak, culpa) van helye”.³⁰ A luxuria és a negligentia még mindig nem vált teljesen szét. Ez tűnik ki abból az észrevételéből, miszerint „néhány criminalisták a szándékosság és a vét-kesség két középfokozatát, úgymint a meggondolatlan elhatározását (indulatosság, impetus) és a tudatos vét-kességet (luxuria) állítják fel”.³¹

A gondatlanság fogalmát csak a mondat szerkesztés választja el a jelenlegitől, de nem a felfogás. Sőt e tekintetben még bizonyos mértékben előbbre mutató is, amikor hangsúlyozza: a „vét-kesség (culpa) az akaratnak szabad elhatározása olyan cselekvényre, melyből a tettes szándoka nélkül jogsértés származott, melynek bekövetkezését a köztapasztalásnál vagy különös tárgy ismereténél fogva belátta vagy láthatta; bűnösségének alapja ama gondosság, vigyázat elhanyagolásában rejlik, melylyel embertársaink irányában egyáltalán vagy hivatásunk, állásunk, ismereteink folytán különösen tartozunk”. Ugyanígy korszerű a cselekmény és az eredmény közötti kapcsolatról vallott felfogása is. Hangsúlyozza: „ahol az eredmény a tettel távolis összeköttetésben áll, hogy bekövetkezése előre nem látható, vagy hol az a közönséges figyelem, vigyázat és gondosság alkalmazása dacára, mégis beállott, vét-kességnek helye nincs, kivéven ha valakit állása, hivatása, ismeretei a szokottnál nagyobb gondosságra, vigyázatra köteleznének”.³²

A gondatlanság megítélésével kapcsolatos jogbizonytalanságra utal Paulernek az a megjegyzése, hogy „néhány criminalista

30 Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1864. 80. old.

31 Pauler: i. m. 81. old.

32 Pauler: i. m. 85. old.

(Stübel, hazánkban Frank) a vétességet a büntetőjogból kizárva, a rendszet körébe utalják". Ő is a luxuria (vakmerőség, lascivia) s a negligentia (vigyázatlanság) fogalmakkal dolgozik.

A jogsértő eredmény bekövetkezése nagyobb vagy kisebb valószínűségétől függően megkülönböztetjük a súlyos (culpa lata), illetve enyhe (culpa levis) eseteket. Az elhatárolásnak az az alapja, hogy a bűncselekmény bekövetkezése, illetve elmaradása a valószínűbb-e. Pauler rámutat arra is, hogy a vétesség ezen fokozatai közötti határvonal meghatározása nagyon nehéz. Erre vezeti vissza, hogy a törvényhozások többsége „a súlyos és enyhe vétesség eseteinek elősorolását mellőzendőnek tartja”.

Még néhány évvel az első magyar büntető törvénykönyv hatálybalépése előtt is nyilvánvalóan vitatható volt a gondatlanság és a véletlenség közötti különbség. Ez következik Katona Mórnak a tévedésről írott monográfiájából.³³ Felhívja a figyelmet, hogy „mídon valaki bármily nem tiltott tette határozza el magát, és ezen nem gonosz szándékának kivitele alkalmával tévedés vagy véletlenségből oly eredményt idéz elő, mely magában véve sérelmes, nem tudandó be neki, mert ő nem akarta ezen eredményt, szándéka nem volt ráirányozva, mire meg irányult, az nem volt tilos”. Felfogását példával is alátámasztja: Ha valaki a betegnek orvosságot ad be, de eltéveszti az üveget s olyanból ad neki, miből halála következik be, ezért a véletlenség okából büntetőjogilag nem felel. „Itt a tett tárgyilag bűnös, de hiányozván az alanyi oldal, a szándék, mely nélkül nem létesül büntett, miért nem is fog neki tettül betudatni. A sérelmes eredmény tehát, melyre tévedés vagy véletlen vezetett, melyre az akarat nem irányult, büntettül soha nem számítható be.” A példabeli eset után annál meglepőbb a hirtelen fordulat, amely alapján leszögezi: „Csak hogy ezen tévedés — vagy tudatlanságnak nem szabad legyőzhetőnek lenni, mert ha az, akkor sem ugyan mint szándékos — hanem igen mint vétkes beszámítás alá kerül az mint tettes részéről a kellő figyelem és gondosság hiányzott, melyre a körülmények vagy állásánál fogva kötelező volt.” Erre egyébként már az idézett orvosságbeadásnál is történik utalás. Az általános véleménnyel szemben — ki-

³³ Katona Mór: A tévedés beszámítása a büntetőjogban. Eggenberger, Pest, 1870. 9—10. old.

vételkedt — elismeri a bűnösség lehetőségét is, mégpedig akkor, ha az egyén a körülményeknél vagy az állásánál fogva szükség és kellő figyelmet és gondosságot elmulasztotta.

3. A Csemegi-kódextől a felszabadulásig

Az alcímben jelzett időszakban már erőteljesen megszaporodó büntetőjogi munkák miatt ismét csak a nézetek, állásfoglalások bizonyos mértékű keresztmetszetéről lehet képet adni. Kiindulási alap a korábbi jogbizonytalanságot megszüntetni hivatott 1878. évi V. törvény.³⁴

A 100 év előtti és a mai Btk gondatlanságra vonatkozó részei között meglepő a hasonlóság. Nemcsak a cselekmények körét, de még a kiszabásra kerülő büntetések mértékét illetően is. Így:

— Az ún. Csemegi-kódex a szándékos bűncselekmények általános büntetettiségéhez képest ezek gondatlan alakzatait csak kivételképpen — a törvényben megjelölt esetekben — rendeli büntetni.

— A gondatlanság esetében a törvény rendkívül humanus. Így a gondatlan emberölés büntetése három évig terjedő fogház.

— Súlyosabban minősül azonban az elkövető cselekménye, ha a foglalkozásban való járatlanság, hanyagság vagy a foglalkozási szabályok megszegésének eredménye.

— Már ismeri a törvény a mind a mai napig — legalábbis a büntetőjog eszköztárán belül — leghatékonyabbnak tartott ideiglenes vagy végleges foglalkozástól való eltiltást, illetve az ezzel való fenyegetést.

— Ugyancsak lehetővé teszi a törvény a foglalkozás további üzéséhez újbóli vizsga letételének, kellő képzettség megszerzésének igazolását.

— Az élet, testi épség ellen irányuló bűncselekményeknél hosszú időn keresztül messzemenően érvényesült az eredményszemlélet. Csak a legutóbbi Btk tudott odáig eljutni, hogy

³⁴ A jogszabály Balás Elemér: Az összes magyar büntető törvények zsebkönyve. Politzer, Budapest, 1905. c. műve alapján kerül ismertetésre.

a könnyű testi sértést ne büntesse. Ezt a 100 évvel előbbi kódex már megtette, ha nem is generális hatállyal: a sértett fél indítványától függött a bűnvádi eljárás megindíthatósága.

— Ismert volt a fő- és a mellékbüntetés fogalma, kombinatív alkalmazása.

— A kor társadalmi viszonyaira enged utalni a gondatlanság pönalizált eseteinek köre: az élet és testi épség sérelmén kívül a hamis tanúzás, hamis szakértői nyilatkozat vagy fordítás, hamis eskü, a kettős házasság megkötésénél részt vevő polgári tisztviselő, fogolyszökés lehetővé tétele, tűzvész, árvíz okozása (ezen esetekben a veszélyeztetés is bűncselekmény) és a „közveszélyű cselekmények” köre (vasúti veszélyeztetés, távirda rongálása, hajó megfeneklésének előidézése) címszavak alá tartozó bűncselekmények gondatlan alakzatait büntette a törvény.

— Ugyancsak a 100 év előtti idők jogfelfogásában visszatükröződő etikai szemléletre következtethetünk, ha az egyes büntetési tételek összehasonlító elemzését végezzük el. Így pl. amíg a gondatlan testi sértés főbüntetése 3 hónapig terjedő fogház (hivatás gyakorlásának elmulasztása esetén 1 évig terjedő fogház), a tűzvész okozása 1 évi fogház, ugyanennyi a vízáradás előidézése is, addig a kettős házasság megkötésében gondatlannul eljáró tisztviselőnek szintúgy ugyanilyen büntetéssel kellett számolnia.

— A büntetési tételekben kifejeződő — részben szigorúnak, részben túlzottan humanusnak tűnő — megítélésbeli eltérés fő oka a 100 év előtti és a mai magyar társadalmi-gazdasági viszonyok különbözősége. Noha az iparszerű termelés már megindult, de a motorizált közlekedés a mai értelemben még ismeretlen. Innen a vasúti veszélyeztetés kiemelése — mint új veszélyforrás, elterjedő bűncselekmény — a többi közül, s a halálos eredménynek a rendszerből kilógó — 5 évi szabadságvesztés halál esetén — súlyos büntetése. A felfogás mögött meghúzódó oksági és prevenciós megfontolás jól kitapintható: a foglalkozást űző az életvitele érdekében különféle szabályoknak alávetve tevékenykedik. Következésképpen az előírások elmulasztása — éppen azok pontos behatároltsága miatt — annál súlyosabbnak ítélandó meg, minél pontosabbak ezek az előírások, s minél nagyobb a potenciális veszély ezen előírások figyelmen kívül hagyása esetén. Ráadásul minél ismeretlenebb a kívülálló számára

a veszély, minél gyorsabban alakul ki a veszélyhelyzet, s minél valószínűbb a mulasztás eredményeként a súlyos eredmény bekövetkezése, annál védhetetlenebb az áldozat részéről az eredmény. Annál inkább felelős tehát kizárólag a mulasztó. (Az, hogy a mulasztás és az eredmény közötti kapcsolatot számos tényező — a szükségyszerű és a véletlen között meghúzódó valószínűségi fázisok különféle fokozatai — határozzák meg, természetesen ekkor még egyáltalán nem tűnt fel senkinek. De ez a felismerés még ma sem általánosan elismert. Erre a végső összefoglaló részben kívánok még bővebben kitérni.)

A Csemegi-kódextől a felszabadulásig eltelt idő alatti jogfejlődést — tekintettel arra, hogy újabb büntető törvénykönyv időközben nem lépett hatályba — a jogtudósok egyes műveiből kíséreljük meg a gondatlanság körére vonatkozókat elemezni.

Nyilvánvaló, hogy még a századfordulón sem sikerült a gondatlanság és a véletlen között a szilárd határvonalat megtalálni. (Ez természetesen nem a kor jogtudósainak valamiféle elítélését, csupán tényközlést jelent; hiszen számos szempontból még mindmáig megoldatlan ez a határvonal, s a gondatlanságnak napjainkban is egyik kulcskérdése.) Figyelemre méltó Balás Elemér definíciója.³⁵ Szerinte véletlenről akkor beszélhetünk, ha „az ember akarata egyáltalában nem játszott szerepet és az emberi akarttól nem függő, természeti erők idéztek elő valakinek egy olyan testmozgást, amely más valakire nézve jogsértő eredményt hozott létre”. Ilyenkor nem állapítható meg a bűncselekmény.

Finkay Ferenc³⁶ az akarat hibájában látja a gondatlanság lényegét, abból kiindulva, hogy az értelem hibájáért nem lehet senkit sem büntetőjogilag felelősségre vonni. Szerinte a gondatlan cselekmény azért büntethető, „mert a cselekvő akarattal fejtett ki olyan tevékenységet vagy mulasztást, melynek jogsértő eredménye lehet”. Az akarat hibája egyúttal a tudat hibáját is jelenti, „mert tudat nélkül nem lehet akarni”.

Szűkíteni kívánja a gondatlan bűncselekmények körét azon

35 Balás Elemér: A magyar büntetőjog tankönyve. Pallas, Budapest, 1901. 48—49. old.

36 Finkay: i. m. 236—242. old.

felfogásának a hangoztatásával, miszerint a gondatlan bűncselekményeknél mindig bizonyos kötelességmulasztásról van szó. Finkey nagy fontosságot tulajdonít az intelligenciának. Hazánkban elsőként teszi a bíró kötelességévé e szempont elemzését. „Mily mérvű kötelesség szükséges a büntetőjogi culpához, erre általános szabályt felállítani nem lehet. Ezt a bíró állapíthatja meg a cselekvő személyiségének, különösen társadalmi műveltségének pontos figyelembe vételével. Művelt, tanult s jó társadalmi helyzetben élő embertől általában több gondosságot, erősebb kötelességérzetet követelünk, mint a műveletlen s mostohább sorsban élőtől, éppúgy a felnőtt, érett, tapasztalt embertől, mint a fiatal, tapasztalatlantól.” Az elvárhatóság szempontját a megítélés középpontjába állítva előremutató felfogást alakít ki, mikor azt mondja, hogy lehetséges, miszerint „a kötelességmulasztás különböző mértéke folytán ugyanazt a cselekményt egyik embernél gondatlannak számítjuk be, a másiknál nem tekintjük beszámíthatónak”.

A magyar jogban elsőként itt tűnik fel az eredmény szemlélet háttérbe sorításának kísérlete. Amint láttuk, a legfontosabb nem a kimenetel, hanem a személy társadalomra veszélyessége. Ezt a felfogását támasztja alá azzal is, hogy egyazon eredmény esetén súlyosabbnak az a cselekmény ítélandó, „midőn a tettes a nagyobb és kevésbé menthető kötelességmulasztás által idézte elő a jogsértő eredményt”. Ezzel szemben „enyhébbnek vagy csekélyebbnek tekintendő pedig a gondatlanság akkor, ha a kötelességmulasztás az adott esetben enyhébb színben tűnik fel”.

Vámbéry³⁷ részletesen foglalkozik a tudatos és a nem tudatos gondatlanság közötti különbségtétellel. Rámutat arra, hogy a luxuria és a mai fogalmaink szerinti negligentia (ő ezt culpa levisnek nevezi) közötti megkülönböztetés csak a büntetés mértékére lehet hatással. A törvény ezért nem tesz különbséget a kettő között. Felhívja a figyelmet arra, hogy a luxuria nem jelenti feltétlenül a bűnösség nagyobb fokát. „Az a tettes, akinek képzetében a jogellenes eredmény felmerül, de bízik abban, hogy nem fog bekövetkezni, nem szükségképp »gondatlanabb«, mint az, aki nem is gondol a bekövetkezés lehetőségére.” Azt természetesen nem ismerhette fel — már csak a pszichológia

37 Vámbéry Ruzssem: Büntetőjog. Budapest, 1913. 208—211. old.

akkori fejletlensége miatt sem —, hogy e megkülönböztetésnek bizonyítástechnikai nehézségei vannak.

A gondatlan bűnösség lényegét nem az eredmény okozásában, hanem a cselekvést tiltó vagy parancsoló szabályokhoz való viszonyulásban látja. A tettes azért bűnös, mert a számára ismert ténykörülményekből nem jutott arra a következtetésre, hogy elővigyázatosnak kell lennie az eredmény elkerülése érdekében. „Gondatlanság tehát az előrelátható eredmények kötelességgel lenes előre nem látása.”

Vámbéry példájából úgy tűnik, hogy az emberrel szemben támasztott követelmények az utóbbi 70 évben jelentősen megszigorodtak. Ő még úgy vélekedik, hogy „ha a túl hosszú munkaidőben elcsigázott vonatvezető nem veszi észre a jelzést, a vonat kisiklásáért gondatlanság nem terhelheti”.

Nagyon lényeges az ő felfogásában is az, hogy az elővigyázatosság más foka követelhető meg a felnőttől és más a fiataloktól; más a művelt és más a műveletlen embertől.

A sértetti közrehatást elemezve úgy vélekedik, hogy a sértett gondatlansága az elkövetői gondatlanságot nem zárja ki.

A hivatásból eredő gondatlanságot a törvény azért büntette szigorúbban, mert noha a gondatlanság mértéke esetleg ugyan nem haladja meg az azonos eredményt előidéző más személy gondatlanságát; azonban az előbbi személynek a gondatlanság és a következmény közötti oksági kapcsolattal inkább tisztában kell lennie.

A gondatlanság és a kötelesség szoros kapcsolatát hangsúlyozza Irk Albert is.³⁸ Felhívja a figyelmet arra, hogy a gondatlanság eredetileg etikai fogalom és ott kötelességmulasztást jelent. A büntetőjogban kötelességgel lenes magatartást jelent „annyiban, amennyiben a jogellenes eredmény képzete a bűncselekménytől visszatartó motívum lehetett és kellett volna, hogy legyen”. Egyebekben Irk Albert teljes egészében a ma is alkalmazott dogmatikai előfeltevések alapján áll.

Angyalt és Vámbéryt idézve — Finkeyvel megegyezően — határozottan vallja, hogy „a normák által megvont kör megsértése esetében az előrelátható eredmény előre nem látása in conc-

38 Irk Albert: A magyar anyagi büntetőjog. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. Pécsen, 1933. 128. old.

reto olykor kötelességellenes, mindenkor a tettes egyéni tulajdonságai és körülményei szerint ítélni lehet meg”.

Utal a tudás és a büntetőjogi megítélés összefüggésére is: „a gondatlanság maga is az egyes szaktudományok fejlődésétől függő változó fogalom. Így míg régebben kémiai kísérletek, technikai eljárások vagy orvosi műtétek körében előforduló egyes jogsértő eredmények véletlenül keletkezetteknek tekintettek, ma már gondatlanságból, esetleg szándékosan előidézeteknek tekinthetők.”

A 20-as évek elejére kikristályosodtak a gondatlanság luxuria és negligentia alakjai. Irk Albert a tudatos—nem tudatos kategorizálásának csupán elméleti jelentőséget tulajdonít. Ennél sokkal fontosabbnak tartja a kötelességmulasztás nagyobb vagy kisebb fokát. Ez az, ami a bűnösséget minősíti — írja. Ezt a rendszert követte az ekkor még a gyakorlatban is élő culpa lata és culpa levis. A megítélés itt attól függött, hogy a kötelességmulasztás nagyobb vagy kisebb volt-e, s így a kötelességmulasztás kevésbé vagy inkább menthető-e.

Viszont Irk Albert a sértetti közrehatás büntetőjogi relevanciáját e vonatkozásban tagadja, mert szerinte „a gondatlanság fokát nem befolyásolja az a körülmény, hogy a sértettet is gondatlanság terheli”.

Finkey már ismertetett tettescentrikus megközelítését fejleszti tovább, illetve egészíti ki azon véleményével, miszerint a hatályos törvény nem a gondatlanság egy súlyosabb fokáért emeli ki a hivatás vagy foglalkozás körében, a szabályok nem kellő ismeretére, hanyagságra, illetve a szabályok megszegésére visszavezethető emberölés és testi sértés eseteit. Itt szerinte csak a tettes személyére tekintettel történik meg a különítés. Alternatívaként felveti, hogy az ipari culpát esetleg súlyosabban kellene szankcionálni. Ebben nyilvánvalóan nagy szerepe volt egyrészt az ipari bűncselekmények erőteljes elterjedésének, másrészt a büntetés hatékonyságába vetett, a mainál nagyobb hitnek, harmadrészt az ipar körében bekövetkező balesetek számos — azóta már megismert — törvényszerűségének. Mint köztudott, ezek jelentős része (éppen a XX. század második évtizedének közepétől meginduló pszichológiai kutatásoknak köszönhetően) a balesetezővé — kiterjesztett értelmezéssel tehát a bűnelkövetővé — válás törvényszerűségeivel foglalkozott. Ezen be-

lül az általános emberi viselkedést is alaposabb elemzés alá véve, összehasonlító elemzéseket végzett az általános és az egyes speciális területeken észlelhető hibázások gyakoriságára stb. vonatkozólag.

Hacker Ervin³⁹ szintén súlyt helyez arra, hogy a kötelesség-szegés megítélésekor számításba vegyék az eredményt előidéző személy individuális tulajdonságait. Ezek között kiemelendőnek tartja az egyén korát, műveltségét, tapasztaltságát, lelkiállapotát. továbbá a pontosabban nem részletezett tulajdonságait és körülményeit. Ezek mind a kisebb vagy nagyobb fokú körülményes kötelességeit alapozzák meg.

Felfogása szerint (amely a korabeli joggyakorlaton, továbbá a kor szerzőinek — Angyal, Degré, Finkey, Irk Albert, Vámbéry felfogását idézi — véleményén alapul), teljességgel közömbös a gondatlanság mértékének megítélésekor az, hogy a sértett gondatlan volt-e és ha igen, milyen mértékben. „Kulpakompenzációnak helye nincsen, mert a cselekmény elbírálásánál egyedül a tettes bűnössége a döntő.”

Hacker külön foglalkozik a véletlen szerepével a gondatlan cselekmények körében. Szerinte a büntetőjog elméletével foglalkozók törekedtek arra, hogy a véletlen büntetőjogi értékelését teljesen kiküszöböljék. Nem teljesen meggyőző azonban ennek általa vélt bizonyítéka: „ezzel összefüggésben magyarázható, hogy a gondatlanságból okozott jogsérelmek közül csak a súlyosabbak esnek büntetés alá”.

Nem érdektelen megvizsgálni, hogyan vélekedett néhány évvel később a korszak másik neves büntetőjogásza a gondatlanságról, annak összetevőiről. Angyal Pál nemcsak széles körű jogász, de ugyanilyen gazdaságpolitikai látóköréről is tanúbizonyságot tesz a következő megállapításaiban:⁴⁰ „a kulturális, technikai haladás magasrendű érdeke nem tilthatja a kockázatot; ha tiltaná, megállna az emberiség javát szolgáló előrefejlődés”. Szinte szó szerint a mai álláspontot láthatjuk viszont abban a véleményében, hogy „bizonyos határig menően szabad kockáztatni cselekedni, de csak úgy, hogy az ilyen veszélyes helyzet

³⁹ Hacker Ervin: A magyar büntetőjog tankönyve. Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1936. 186—188. old.

⁴⁰ Angyal Pál: A bűnös szándék és bűnös gondatlanság értékviszonya. Attila Nyomda, Budapest, 1942. 6. old.

teremtése ne járjon mások sérelmével". Ő is azt a meglehetősen nehezen követhető jogi logikát teszi magáévá, miszerint noha a kockázat ugyan etimológiailag is, tartalmi értelmezésben is magában foglalja a vesztes, a kudarc, a kedvezőtlen eredmény lehetőségét; ennek ellenére kockáztatni csak úgy és addig szabad, amíg ez be nem következik. (Tekintettel arra, hogy a fel fogás tarthatatlanságát már másutt kifejtettem, ezért a témával ezúttal nem kívánok részletesebben foglalkozni.)

Angyal Pál egy kérdésfelvetés során — talán nem is célzatosan — elsőként választja szét a szokásos (mindennapi) és az ezzel ellentétes cselekvést. Szó szerint így fogalmaz: „Nem gondatlan-e az is, aki cselekvés előtt — különösen, ha az a mindennapi, szokásos, automatikus cselekvések körén kívül esik — nem gondolja végig tevékenységének lehető és részről elképzelhető eredményeit és ... szinte vaktában cselekszik?” Majd így folytatja: „A vaktában cselekvő ... a jóra való restség határán túl eső gondatlanság, mely ... akarathiba. Tudatlanságért, ostobaságért nem büntetünk: azaz csak sajnálkozunk, de a figyelem, a megkívánt és elvárható figyelem hiányát már felrójuk, mert az akarat gyengeségét tükrözi.”

Úgy tűnik, hogy nem volna célszerűtlen valóban „a mindennapi, szokásos, automatikus” cselekvések és a nem szokásos, tehát lényegében a döntéshez a tudat aktív közreműködését megkívánó cselekvéseket alapvetően eltérően megítélni. Vagy a tudatlanságért, ostobaságért is feltétlenül büntetnünk kell? — írja. Noha a szembeállítás talán kissé kiélezettnek tűnhet, annak igazságtartalma alig tagadható. Úgyszintén az sem, hogy a gondatlanságért való felelősség egyik — nagyon is gyakorlati kulcskérdését — érinti.

Ezzel lényegében a gondatlanság magyar irodalmának nagy vonásokban való áttekintését befejeztük. Több, a témakörhöz kapcsolódó részproblémával — így pl. a véletlen szerepével — nem foglalkoztam. Úgyszintén nem tartottam feladatomnak — amint arról már szó volt — a felszabadulás utáni jogforrás és elméleti (dogmatikai) irodalom feldolgozását sem, hiszen ez már lényegében a jelenkor.

4. Összegezés

Végezetül célszerűnek látszik a mondottakat összefoglalandó, bizonyos következtetések levonása. Ezek a következők:

— A büntetőjog fejlődését alapvetően az élet feltételei és szükségletei határozzák meg. Az adott gazdasági-társadalmi berendezkedés a büntetőjogot saját, helyesnek vélt céljai szolgálatába kívánja állítani. A társadalmi realitások, problémák tehát alapvetően visszatükröződnek úgy a jogalkotásban, mint a jogalkalmazásban. A joggyakorlat pedig hűen tükrözi vissza az uralkodó osztály által fontosnak és jelentősnek vélt devianciák nagyságrendbeli eltéréseit.

— Az írott jog megszületését követően nyomban megindul (előtte is megindult már, csak ekkor még nem annyira látványosan) a vita a tételes jog helytállóságát illetően. A tételes jognak a gyakorlat a próbaköve, s minden jogszabály annyit ér, amennyire az élet követelményeihez igazodni képes.

— Az élet követelményeihez való igazodás mértéke spontánul nem mindig észlelhető. A meg nem felelés gyakran az elméleti vitacikkek polemizáló szempontokat, ellentmondásokat, hiányosságokat kiemelő részleteiben tükröződnek vissza.

— Minden jogszabály megalkotását követően megindul az elavulás folyamata. Ez alól a korunkban legkorszerűbb jogszabályok sem kivételek. Sőt napjainkban egyre inkább érezhető, hogy a technikai fejlődés üteme annyira felgyorsult, hogy ezt a tempót, a társadalmi valóságjelenségekben bekövetkezett minőségi változást a megszokottan évszázadokon át alapelveiben, általános felfogásában alig változó büntetőjog nem képes követni.

— Tekintettel arra, hogy a bíró az írott jog érvényre juttatására kötelezett, ezért saját meggyőződését csak a jog határain belül, s ily módon esetleg nagyon csekély mértékben érvényesítheti. Kírvó esetekben az ítéletet is csak igen szűk korlátok között teheti életszerűvé, ezért az elavulás jelei gyakran ebben tükröződnek vissza.

— A jogban — így a magyar büntetőjogban is — mindig volt egy progresszív, az újabb ismereteket a gyakorlatba átültetni kívánó, és egy hátrahúzó, a jogot konzerválni kívánó irányzat.

A két szembenálló „fél” harcának eredményességéről sokat árul el a büntető törvénykönyvek megszületése, azok fennmaradásának ideje.

— A törvényalkotásnál természetesen gyakran nagyon is gyakorlati kényszerű követelmények játszanak szerepet. Olykor az élet sürgető parancsa egy-egy negatív társadalmi jelenségforma pónalizálása, vagy éppen dekriminalizálása.

— A jogszabályváltozások azonban — most már a gondatlanság témakörénél maradva — az elmúlt évszázadban úgyszólván semmit sem tükröztek vissza az elméleti büntetőjogászok fázisából. Következésképpen bizonyos szempontból nem is változtak. Igaz ugyan, hogy egyes cselekmények — a társadalmi valóság alapvető átalakulása folyamataként — ki-, mások pedig bekerültek a kódexekbe, azonban éppen a lényegi, a büntetethez való jog meghatározó szempontok kiszorultak a törvénytörvényekből. Ez pedig azt eredményezte, hogy a bírónak kellett (volna) azokban a kérdésekben döntésre vinni a dolgokat, amelyekben — a nézetek eltérősége következtében — a kodifikátorok közös nevezőre jutni nem voltak képesek. A jogalkalmazónak kellett (volna) tehát az elméleti tudósok vitáit a konkrét ügyek során eldönteni. Nyilvánvaló, hogy ez nem, vagy csak korlátozott mértékben sikerülhetett. Mindez pedig a konzervatív irányzat felülkerekedését eredményezte, ami az újabb meg újabb kodifikációknak az előzőekhez való nagyfokú hasonlóságában, lényegi azonosságában egyrészt, másrészt a „kényes” témák megkerülésében tükröződik vissza.

— Mindezek következménye természetesen az lett, hogy az elméleti felismerések a szabályszerűségeken nem, vagy alig jutottak szóhoz. Vajon hol fedezhetők fel Finkey, Irk Albert, Angyal idézett és előremutató felismerései? Mint ahogy a felszabadulás utáni büntetőjogi kódexekben — legalábbis azok gondatlansággal foglalkozó részében — is nem, vagy alig fedezhetők fel az elmélet munkásainak nézetei, követelései. Ez annál figyelemre méltóbb, mert e nézetek többsége önkéntelenül elismertté, uralkodóvá, elfogadottá válik azáltal, hogy senki sem vitatja a leírtak helyességét. A hallgatás pedig csak e körben jelenthet esetleg beleegyezés helyett a tudomásul nem vételre vonatkozó igyekezetet.

— Vannak természetesen más okok is, amelyek a tudomány eredményeinek érvényre juttatását megakadályozzák vagy leltetik. Ilyenek pl. egyes tételek kísérleti alátámasztásának hiánya vagy részlegessége, a közvélemény nyomása, a közfelfogás konzervatív volta, a generális és a speciális prevenció eszméinek, a különös és az általános szintű ismeretek ütközése (pl. büntetés hatékonysága).

— Szükségesnek látszik leszögezni, hogy súlyos felelőtlenségnek tekinthető a múlt eredeti hagyatékait figyelmen kívül hagyva, azt statikusan — mint „történelmet” — szemlélni, más alap, más felépítményi elemét eleve idegenként kezelve a kapcsolatot megtagadni.

— Ma már úgy tűnik, hogy ez a felfogás elavult, s jelenünk tudósai mind többet kívánnak meríteni a múlt eredményeiből. Ez annál inkább fontos, mert miként minden nemzet, minden társadalom egy, a múlt és a jövő között levő történelmi fázis egy adott állomásán van, ugyanígy a jelen kor joga — amin azt talán be is sikerült bizonyítani — szoros kapcsolatot tart fenn a múlttal és éppígy előzménye a jövő jogának.

— Ismereteink, világképünk bővülésével a társadalom és jog közötti összefüggések egyre lényegibb láncszemeit tárjuk fel. Ennek egyik eleme annak a kérdésnek a tisztázása, hogy adott kor adott joga kiknek az érdekeit szolgálta, milyen érdekeket védett, kik ellen irányult, s ezek milyen viselkedésformái ellen nyújtott védelmet. (E körbe tartozik többek között annak elemzése: hogyan egyeztethető össze a jogilag védett és az átlagember — vagy a többség — által tekintetbe vett norma.)

— A gondatlanság büntetőjogi megítélésével összefüggésben az elmondottak alapján lényegében felvázolódtak a jövő feladatai is. Feltétlenül tovább kell fejleszteni — a szociológiai ismeretek, összefüggések bővülésével párhuzamosan — az egyéniesítés eszméjét. A gondatlanság — mint rendszer — összetevői kölcsönös egymásra hatásának jobb megismerése pedig segítséget nyújthat ahhoz, hogy a rendszer egyes elemei által, a rendszer egészére gyakorolt tényleges hatásokkal jobban tisztába kerüljünk. Ez pedig utat nyit a korszerűbb jogalkotáshoz és jogalkalmazáshoz.

— Nem árt azonban e helyütt is felhívni a figyelmet arra, hogy a most felvázolt elméleti-gyakorlati egység csak mindkét irányzat mélyreható kutatásával biztosítható. Nem képzelhető el életszerűsíthető dogmatika jó alapkutatási háttérbázis nélkül; és fordítva: jó alapkutatások sem folytathatók az elméleti problémák ismerete, és a gyakorlatból nyert eredmények elméleti igényű feldolgozása nélkül.